

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 63, Aralık / December 2019, 349-376

**HİKMET KIVILCIMLI'NIN SOSYOLOJİ ANLAYIŞI: DİYALEKTİK
VEYA MADDECİ SOSYOLOJİ***

**Hikmet Kıvılcımlı's Understanding of Sociology: Dialectical or Materialistic
Sociology**

(Makale Geliş Tarihi: 30.10.2019 / Kabul Tarihi: 08.11.2019)

Özkan AYDAR**

Öz

Sosyolojinin ortaya çıkış sürecini kapitalizmin gelişimiyle ilişkilendiren Hikmet Kıvılcımlı bu süreci sınıflar arası çelişkilerin arttığı bir dönem olarak da ele alır. Kıvılcımlı'ya göre sosyoloji tam da böyle bir dönemde devreye girerek hem sınıfsal çelişkileri örtbas edecek hem de üst sınıfların çıkarlarına hizmet edecek burjuva sınıfının yeni bilimi biçiminde ortaya çıkacaktır. Kıvılcımlı'nın sosyolojiye itirazı egemen sınıfların kontrolünde burjuva çıkarlarına hizmet eden bir bilim olarak işlev görmesi noktasında ortaya çıkar. Bu açıdan Kıvılcımlı'nın itirazı sosyoloji biliminin kendisine değil; kullanım amacına, yapılış biçimindedir. Çalışma Kıvılcımlı'nın sosyoloji anlayışının özünü oluşturan, toplumsal sorunlara özellikle de sınıf çelişkilerine objektif olarak bakabilmeyi mümkün kılan ve tarihsel maddeciliği referans alan diyalektik veya maddeci sosyolojiye odaklanacaktır. Kıvılcımlı'nın sosyoloji anlayışının tespit edilmesine yönelik bu çalışma, Kıvılcımlı'ya ait

---

* Bu çalışma 2016 yılında tamamlanan “Bir Sosyal Bilimci Olarak Hikmet Kıvılcımlı Üzerine Sosyolojik Bir Analiz” adlı doktora tezinin bir bölümünün yeniden gözden geçirilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü; Assist Prof. Dr. Iğdır University, Faculty of Science and Literature, Department of Sociology, ozkanaydar36@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5547-9405>

mevcut eserlerin yanısıra Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü arşivinde bulunan sosyoloji notları referans alınarak tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hikmet Kıvılcımlı, Diyalektik Sosyoloji, Maddecî Sosyoloji, Tarihsel Materyalizm.

Abstract

Hikmet Kıvılcımlı, who associates the emergence of sociology with the development of capitalism, considers this process as a period of increasing contradictions between classes. According to Kıvılcımlı, sociology would emerge as a new science of the bourgeois class, which would cover class contradictions and serve the interests of the upper classes. Kıvılcımlı's objection to sociology stems from the point of its function as a science serving the interests of the bourgeois under the control of the ruling classes. In this respect, Kıvılcımlı's objection is not to sociology, but to its use and practice. This study focuses on dialectical or materialist sociology, which takes historical materialism as reference and becomes the essence of Kıvılcımlı's understanding of sociology and enables objective evaluation of social problems, especially class contradictions. This study aims at determining Kıvılcımlı's understanding of sociology and takes Kıvılcımlı's current studies as well as the sociology notes found in the archives of the International Institute of Social History as reference.

Keywords: Hikmet Kıvılcımlı, Dialectical Sociology, Materialistic Sociology, Historical Materialism

1.Giriş

İngiltere'de sanayi devriminin yaşandığı süreç, bir tarafta gittikçe büyüyen bir işçi sınıfının varlığını diğer tarafta da ekonomik açıdan gittikçe gelişen bir kapitalist sınıfın varlığını ortaya çıkararak toplumsal açıdan önemli dönüşümlerin kaynağı olmuştur. Kapitalizmin sağladığı zenginlik sermayedarın elinde toplanmış, emek gücüyle kapitalist üretim ilişkilerine katılan işçinin emeği ise giderek değersizleşmiştir. Kapitalist üretim ilişkilerinin iki önemli aktörü sermayedarlar ve işçiler arasındaki bu karşıt gelişim önemli toplumsal ve siyasal sorunları da beraberinde getirmiştir. Sermayedar için daha fazla kazanmanın yolu üretim maliyetlerini düşürmekten geçer. Üretim giderlerini düşürmenin en iyi yolu da üretimde maliyeti en yüksek olan işçi giderlerinin azaltılmasıyla mümkündür. Bu amaçla üretim yönetiminde tek güç olan sermayedar, işçinin emek gücünün karşılığı olarak çalışma ücretlerini düşürme, çalışma koşullarını zorlaştırma, bir takım sosyal güvenlik giderlerini azaltma yoluna gider. Böyle bir süreçte çalışma koşullarının zorluğu giderek yoksullaşan işçi sınıfı içinde bazı işçileri yazgısına boyun eğmeye sürüklerken büyük bir kitlenin ise sermaye karşıtı sosyal hareketliliklerine yol açarak sermaye sınıfını önemli ölçüde rahatsız etmesiyle sonuçlanır. İşte böyle bir tarihsel süreç,

hem kapitalist üretim ilişkilerini ortadan kaldırarak işçi sınıfına kurtuluş vaat eden sosyalizmin ve hem de kapitalizmin içine düştüğü bunalımlardan çıkmak için kurtuluş reçetesi sunan sosyolojinin de ortaya çıkışının temel dayanaklarıdır. Sosyalizm Hikmet Kıvılcımlı'nın mücadeleci kimliğinin ve düşünsel dünyasının şekillenmesindeki etkisi bakımından, sosyoloji ise Kıvılcımlı'yı egemen sosyoloji ekollerinden farklı olarak toplumsal sorunlara bakışında eleştirel bir yaklaşımla yeni arayışlara yönlendirmesi bakımından önemlidir.

Kıvılcımlı'nın sosyoloji anlayışı değerlendirilirken mevcut eserlerinin yanı sıra daha önce kullanılmayan orijinal metinlerinden de faydalanılmıştır. Özellikle uluslararası sosyalist hareketin önemli belge ve metinlerinin arşivlendiği Amsterdam'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nden temin edilen *Notes on sociology* dosyası içinde bulunan Metafizik Sosyolojiler adlı eserinin daktilo edilmiş halinden yararlanılmıştır. Kıvılcımlı'nın çıkarmayı düşündüğü ancak tamamlayamadığı *Diyalektik Sosyoloji*¹ (Kıvılcımlı kitabın adını Diyalektik Sosyoloji olarak düşünmüş) kitabı için yazdığı bugüne kadar baskısı yapılmamış metinler de Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nden temin edilerek çalışmada kullanılmıştır. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji kendisinin tamamlayamadığı bir çalışma olması nedeniyle burada yazılanlar da onun kalem alabildiği metinler kadarıyla sosyoloji anlayışını temsil etmektedir.

2. Toplum Düşüncesi

Kıvılcımlı, bilimleri sınıflandırırken doğa bilimleri ve sosyal bilimler olarak iki temel gruptan yola çıkar. Sosyolojiyi ise, insan yaşantılarını ve ilişkilerini bir bütün olarak ele alan sosyal bilimler kategorisinde tarihle birlikte bir alt başlık olarak görür. Genellikle tarihin yaptığını daha çok *tasvir*, sosyolojinin yaptığını ise sebepler arayarak yorumlaması bakımından az çok *izah* olarak gören Kıvılcımlı, her iki bilim dalının da toplumu bütün olarak incelemesine rağmen iki ayrı bilim dalı olarak hareket etmelerini, basit bir bilimsel işbölümünden ziyade daha derin anlamlar taşıyan bir ilişki olarak izah eder. Bu bakımdan Kıvılcımlı için, tarih, sadece emekleyen ilkel bir sosyolojidir; sosyoloji ise daha bilinçli, gelişkin ne dediğini az çok bilen ve anlayan modern bir tarihtir (IISH No:65, 1940-1964).

Kıvılcımlı'da toplum fikri insanların en geniş bir arada bulunma hali olarak belirir. Toplumu sürüden, insanı hayvandan ayıran temel şeyi maddi-manevi alet kullanabilmesi olarak gören Kıvılcımlı, toplum ve insan arasındaki karşılıklı ilişki-

¹ Hikmet Kıvılcımlı, sosyoloji notlarını iki kitapta toplamayı düşünmüştür. Bunlardan ilki Metafizik Sosyolojilerdir. Metafizik Sosyolojiler'in yazımı tamamlanarak yayımlanabilmiştir. Ancak Kıvılcımlı Diyalektik Sosyoloji adıyla yayımlanmayı düşündüğü notlarını Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'ndeki Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji notlarından anlaşıldığı kadarıyla daha sonra devam etmek üzere yarım bırakmıştır (IISH No: 166, 1940).

yi de “*Toplum mu insanı yarattı, insan mı toplumu yarattı?*” sorusunun cevabı olarak görür. Toplum, insanların yaşamak üzere doğaya ve birbirlerine karşı maddi-manevi aletler aracılığıyla giriştikleri en geniş üretim-tüketim ilişkilerinin ortamıdır. Kıvılcımlı’nın maddi aletlerden kastı insanoğlunun hayatı şekillendirirken kullandığı tüm materyaller, manevi aletlerden kastı ise öncelikle dil olmak üzere akıl, metot, bütün gelenek ve görenekleriyle kültür gibi insanı doğayla ve öteki insanlarla karşılıklı etkileşime sokan bütün sosyal düşüncelerdir (IISH No:65, 1940-1964).

Toplum, özellikle çıkarları ve üretim ilişkilerindeki rolleri farklı ve bu yüzden kavrayışları ve duyuşları da birbirinden farklı kümelerin, grupların özellikle de sınıfların yaşam alanıdır. Toplum dışında bir insan olamayacağı gibi, insan dışında da bir toplum olamaz (Kıvılcımlı, 2008: s.16-17). Bu açıdan Kıvılcımlı için toplum düşüncesi, üretim ve tüketim faaliyetlerinin sürdürüldüğü, bütünüyle insan ilişkilerinin ve olaylarının gerçekleştiği bir karşılıklı etkileşim düzlemi olarak ortaya çıkar.

Toplum anlayışlarındaki farklılıkları tarihin belirli dönemlerine göre izah etmeye çalışan Kıvılcımlı, toplumun anlamının temel iki basamaktan geçerek şekillendiğini savunur. Bunlardan ilki, toplum anlayışının doğa anlayışından farksız olduğu ve toplumu dışarıdan saran doğa olaylarının tıpkı insanın kendisi gibi düşünceli ve iradeli olaylar varsayıldığı “*tarihöncesi toplum anlayışı*”dır (IISH No:65, 1940-1964). Tarihöncesi insanı için toplum, doğayla özdeş ve onun bir parçası olarak algılanmış, varlık ve doğadan farksız gibi düşünülmüştü.

Toplumun anlamının farklılaştığı diğer basamak ise insanın ve doğanın kendisinde varolan canlılık özelliğinin bu defa doğanın ve insanın dışında ruh, tin gibi metafizik öğelerle izah edildiği “*medeniyetle birlikte toplum anlayışı*”dır. Kıvılcımlı, bu farklılaşmanın temel nedenini, her türlü bilimin ve bilincin bir sınıf çıkarı açısından kuşkuda bırakıldığı bilinçsizlik çağıyla ilişkilendirir. Doğaya, insana, topluma dışarıdan etki yapan dokunulmaz üstün bir güç ve her şeyi Tanrı’nın yaptığını varsaymanın içinden çıkılamayacak ontolojik sorunlara da cevap vermesi kadim medeniyet insanlarına düşünce ve davranış kolaylığı da sağlıyordu. Özellikle toplumsal farklılaşmaların, isyan, itaatsizlik, kuşkuculuk gibi otorite karşıtı eylemlere ve düşüncelere yol açması Tanrı’nın işine karışmak olduğundan bütün olup bitenleri Tanrı dışında aramak da anlamsızdı. Teoloji her şey olduğu için herhangi bir toplum bilimine, insan bilincine ve sosyolojiye de bu dönemde yer yoktu (IISH No:65, 1940-1964).

3. Bilim Olarak Sosyolojinin Ortaya Çıkışı

Kıvılcımlı’ya göre sosyolojinin ortaya çıkış süreci kapitalizmin gelişimiyle birlikte gerçekleşecekti. Bu süreç aynı zamanda sınıflar arası çelişkilerin arttığı ve insanüstü güçlerin toplumu şekillendirdiği inancının sona erdiği bir döneme de denk gelmektedir. Burjuvazinin derebeylerine karşı zaferi aynı zamanda toplumun insan aklıyla, bilinciyle kendi alinyazısını değiştirebileceği gerçeğini de doğurmuş-

tu. Kapitalizme boyun eğmek istemeyen işçi sınıfı ise içinde bulunduğu koşulları kendi lehine çevirmek adına direnç göstermeye başlamıştır. Kapitalizm bu karşı duruşun üstesinden gelmek için kendisine yeni müttefikler bulmanın yanı sıra baskı ve zor kullanma yollarına da başvuruyordu. Ancak güç kullanmak yetmiyordu ve alt sınıfları düşünce bakımından da silahsızlandırmak gerekiyordu. Çünkü alt sınıflara eşitlik ve kardeşlik vadeden sosyalizm düşüncesinin kapitalizm için büyük bir tehdit olduğu düşünülüyordu. Kıvılcımlı'ya göre sosyoloji tam da böyle bir durumda devreye girmiş ve hem sınıfsal çelişkileri örtbas ederek hem de üst sınıfların çıkarlarına hizmet ederek burjuva sınıfının yeni bilimi biçiminde ortaya çıkmıştır (IISH No:65, 1940-1964).

Bütün sosyal düşüncelerin, sosyal bir problemi doğru ya da yanlış çözme amacıyla ortaya çıktığını düşünen Kıvılcımlı, özellikle modern toplumlardaki zıtlıkların çokluğunun sosyal düşüncelerin tek bir bilim olmasına engel olduğunu, bu yüzden birbirine karşıt teorilerin, tezlerin, antitezlerin hüküm sürdüğü bir sosyal düşünce alanı oluştuğunu öne sürer. Çünkü her bilgin, bir sınıf veya zümrenin adamı olduğu için toplumsal meselelere bakarken bağlı bulunduğu sınıf veya zümrenin çıkarlarını göz ardı edemez. Bu nedenle Kıvılcımlı'ya göre sosyoloji okullarını anlaşılabilir kılmamanın tek yolu, ortaya attıkları teorilerin hangi sınıf veya zümreyi temsil ettiklerini saptamaktan geçer (IISH No:65, 1940-1964).

Sosyoloji biliminin doğuşunu büyük toplumsal zıtlıkların keskinleştiği çağlarla ilişkilendiren Kıvılcımlı, topluma düzen vermeye çalışan bütün sosyal düşüncelerin çok çeşitli olmasını da topluma verilmek istenen düzenin çeşitliliğiyle açıklar. Saint Simon'un üretimdeki anarşiyi ortadan kaldırmayı amaçlaması, Auguste Comte'un devrime sonlandıracak bir pozitif siyaset kurmak istemesi, Spencer'in bireyci liberal ekonomi adına organizmacı fikirlerden faydalanması, Durkheim'in Fransa'nın toplumsal yeniden kuruluşunda yeniden rol oynamak istemesi, Marx ve Engels'in alt sınıfların kurtuluşunu sağlayacak teoriler geliştirmesi gibi sebeplerle ayrı sosyal düşünceler, ideolojiler ortaya çıkmıştır. Kıvılcımlı'ya göre bütün bu örnekler sosyolojinin işlevi hakkında bize bir fikir verebilir. Sosyoloji topluma bir düzen verme aracı olduğundan topluma kaç türlü düzen verilmek isteniyorsa en az o kadar da sosyoloji akımı ortaya çıkar. (IISH No:65, 1940-1964), (IISH No:69, 1950).

Sosyolojiyi bir burjuva bilimi olarak gören Kıvılcımlı'nın önemseydiği ve toplumsal sorunlara özellikle de sınıf çelişkilerine çare olarak gördüğü sosyoloji okulu, işçi sınıfının sosyolojisidir. Diğer bütün sosyoloji okullarından tarihsel maddeciliği referans alarak kesin sınırlarla ayrılan bir bilim cephesi olarak düşündüğü diyalektik sosyoloji Kıvılcımlı'nın sosyoloji anlayışının özünü oluşturur. Kıvılcımlı bir bilim olarak sosyolojiye karşı çıkmaz, aksine Kıvılcımlı sosyolojinin toplumsal sorunların çözümünde yol gösterici bir bilim olduğunun farkındadır ve bu durumu oldukça önemser. Kıvılcımlı'nın sosyolojiye itirazı egemen sınıfların

kontrolünde burjuva çıkarlarına hizmet eden bir bilim olarak işlev görmesi noktasında ortaya çıkar ve Kıvılcımlı sosyoloji biliminin kendisine değil; kullanım amacına, yapılış biçimine karşıdır.

Sosyoloji'nin ortaya çıkış süreci ve tarihsel gelişimi göz önüne alındığında Kıvılcımlı'nın sosyolojiye karşı tavrının yerinde olduğu söylemek mümkündür. Kapitalizmin egemenlik alanını genişlettiği bir dönemde sosyolojinin ortaya çıkması Kıvılcımlı'yı haklı çıkarmaktadır. Çünkü sosyoloji toplumların işleyiş kanunlarını ortaya çıkarırken bir yandan da kapitalist sınıfın çıkarlarına uygun olarak toplumun yönünü belirleyecek ve toplumsal sorunlar bu sınıfın çıkarına uygun şekilde çözülecekti (Kaçmazoğlu, 2010: s.7).

Özcan, Kıvılcımlı'yı, aktarma kolaycılığına düşmeden kendi çabasıyla ve kendi adıyla anılacak bir tarihsel teori ve sosyoloji/sosyalizm anlayışını ortaya koymasından dolayı Türkiye'de özgün bir sosyoloji anlayışına sahip ve sosyalizmi teorileştirme çabasında olan ilk kişi sayar (Özcan, 2013: s. 246). Türkiye'de genel olarak siyaset ve akademik alanda sosyolojik tahlillerin yeterince yapılmaması Kayalı'ya göre, Hikmet Kıvılcımlı'nın yazdıklarının tarihsel ve geniş anlamda sosyolojik perspektif açısından önemini arttırmaktadır (Kayalı, 2013: s. 148).

4. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji

Kıvılcımlı'nın diyalektik veya maddeci sosyoloji olarak işaret ettiği diyalektik, gerçekliğe sığmayan idealist bakış açılarının bir kenara bırakıldığı ve gerçekliğin sadece kendi ilişkileri içinde değerlendirildiği “olanı olduğu gibi görmek” ilkesiyle hareket eden maddeci diyalektiktir. Gerek dış dünyanın gerekse insan düşüncesinin genel hareket kanunlarını bildiren diyalektik, idealist ve maddeci olmak üzere iki şekilde sınıflandırılır (IISH No:66, 1940).

Maddeci diyalektiğin, doğa ve topluma odaklandığı “gerçek dünya” ve gerçek dünyanın insan zihninde bıraktığı akislere odaklandığı “düşünce dünyası” genel hareket alanıdır. Kıvılcımlı'nın Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji dediği şey, gerçek dünyanın bir parçası olan topluma diyalektik maddeci yöntemle yaklaşan Tarihsel Maddeciliktir. Bu nedenle söz konusu edilen toplum olduğunda diyalektik veya maddeci sosyolojinin özellikle üzerinde durduğu şey toplumun kendisi olur. Toplumdan hareketle diyalektik sosyoloji özellikle topluma özgü olan hareket kanunlarını, toplumsal olayların kendisinden yola çıkarak ve hayali ilişkiler içinde değil de kendi ilişkileri içinde görerek bulmaya çalışır (IISH No:66, 1940).

Kıvılcımlı'da toplum kavramı iki ana kategoride anlamlandırılır. Bunlardan ilki “sosyal varlık” diğeri “insan düşüncesi”dir. Kıvılcımlı'nın sosyal varlık dediği şey, maddecil temel ve üstyapı olarak iki ayrı eksen de düşünülebilen ve insan düşüncesi dışında devam eden bütün toplumsal ilişkilerdir. Maddecil temel bütün üretim ilişkilerini temsil ederken, üstyapı üretim ilişkileri veya maddi koşullar üzerine

inşa edilmiş sınıf, hukuk, siyaset, ahlak, bilim, sanat, din, felsefe gibi ilişkilerin tümünü temsil eder (Kıvılcımlı, 2011: s. 11-12).

Toplumun diğer kategorisi olan insan düşüncesi ise toplum içinde kazanılmış bir nitelik ve toplumun damgasını taşır. İnsan toplum içinde edindiği fikirlerle evreni algıladığı için hem toplum hem de doğa hakkındaki fikirleri sosyal bir özellik taşır. Kıvılcımlı'ya göre doğa ve toplum üzerine edinilmiş sosyal izlenimlerin duygu dışında kalan tümüne düşünce denir. İnsan içinde yaşadığı toplumun koşullarına ve toplumsal varoluşuna göre doğayı ve toplumu anlamlandırdığı için izlenimleri mutlak ve her zaman aynı biçimde olmaz. Yani insan düşüncesi sosyal durumun, tutumun, toplumsal olanakların müsaade ettiği ölçüde görür, duyar, sezer ve kavrar. Bu yüzden insan düşüncesi subjektiftir ve farklı toplum biçimlerinde benzer durumlar farklı kanaatlerle sonuçlanır (Kıvılcımlı, 2011: s. 13-14).

Kıvılcımlı'nın öne çıkardığı diyalektik metot veya diyalektik sosyoloji, toplumun maddi koşullarını genel bir ifadeyle altyapısını üstyapısından ayrı olarak düşünmez, onları bir bütün olarak ve aynı önemde ele alır. Sınıf, politika, hukuk, ahlak gibi üstyapı ilişkilerini ancak ekonomik ilişkilerle birlikte ve karşılıklı etki-tepki faktörleriyle gözden geçirir (Kıvılcımlı, 2011: s. 12).

Kıvılcımlı'daki topluma özgü hareket yasalarının anlaşılmasını sağlayacak temel yöntemin çıkış noktası, Marx ve Engels'in, tarihte toplumun ve devletin bütün ilişkilerini, dinsel ve hukuki sistemlerinin ancak bu çağlardaki maddi yaşam koşulları anlaşılırsa ve bu ilişkiler maddi koşullardan tümdengelim yoluyla çıkarılırsa anlamının olanaklı olduğu fikridir (Marx 2011a: s. 25). Kıvılcımlı açısından savunulan ve diyalektik materyalizmi önemli kılan şey onun maddi koşulları esas alması ve bu sayede vaka uydurmadığı için objektif, ilişki (bağ) uydurmadığı için somut olduğu düşüncesidir (Kıvılcımlı, 2011: s. 188).

Kıvılcımlı açısından toplumların hareketine ve hareket kanunlarına dair gerçekleri tarihsel maddeciliği göz ardı ederek izah etmeye çalışan bütün toplumbilimcilerin, filozofların temel yanılması, gerçekliği olduğu gibi kavramamalarından kaynaklanmaktadır. Kıvılcımlı'ya göre aslında bu bir yanılğı değildir, toplumda gerçekleşen olayların yani toplumsal gerçekliğin belirli bir tarafın lehine uygun tahrif etme ve toplumun kendi içinde barındırmadığı ilişkiler uydurmadır (IISH No:66, 1940).

Tarihsel gelişim süreci içinde meydana gelen olaylar arasındaki tanıtlanması gereken gerçek bağlantının yerine sadece filozofun beyninin türettiği fikirleri koymaya çalışan tarih, hukuk, felsefe vb. bilim dallarının yaptığı şey tarihin, bilinçsiz ancak önceden belirlenmiş ülkülere göre işlediği fikriydi. Ancak insan toplumunun tarihinde egemen yasalar olarak kendilerini kabul ettiren genel hareket yasalarını bulmaya çalışmak, gerçek bağlantıları açığa çıkartmak yüzeysel, yapma ilişkileri yok saymakla mümkündür (Engels 2011: s. 48-49). Tarihsel maddeciliğin

yaptığı sadece egemen sınıfın lehine olan bu çarpıtmaların aksine gerçekliği bütün bilgi alanlarında olduğu gibi özellikle ekonomi-politik alanında da diyalektik olarak izaha tabi tutmaktır (IISH No:66, 1940).

Özellikle toplumsal bilimlerin sahasında tarihsel maddecilikten başka orijinal ve objektif bilim karakterini taşıyacak başka bir yöntem olmadığından Tarihsel Maddecilik tek orijinal ve objektif sosyolojidir. Çünkü insanlığın ileriye gidişini temsil eden her ilim hareketi, içtimai hareketle uyum içinde olduğu sürece ancak objektif ve orijinal bir rol oynar. Her ne kadar bu ilim tek bir sınıfın çıkarlarına uysa bile burjuva mümessili filozof ve alimlerin yüceltiği kapitalist üretim ilişkilerinin aksine tüm sınıfların ortadan kalktığı sınıfsız bir topluma giden yolda bütün insanlığı ilgilendiren rehber konumunda olduğundan aynı zamanda da yegane sosyal bilimlerin metodudur (IISH No:66, 1940).

Kıvılcımlı, toplumsal vakalara insan iradesi ve maneviyatı karıştığından dolayı toplumsal vakaların doğa olayları kadar basit ve anlaşılabilir olmadığını, etkileri düşünüldüğünde aynı vakanın zıt telakkiler oluşturma ihtimali olduğundan toplumsal vakaların kanunlarını bulmak koşuluyla içtimai meselelerde önceden tahminler yapılabileceğini öne sürer. Toplumun gidiş kanunu sayesinde içtimai hadiselerin yönünü önceden kestirme imkanı doğacak ve sonuçları hakkındaki kanaatlerin de doğruluğu yanlışlığı anlaşılacak olacaktır. Ancak burada kastedilen *vaka* gelişmiş her vaka değil; toplumun hareket kanunlarıyla ilgili vakalardır. Toplumun hareket kanunlarını veren bu vakalar verilen hükümlerin geçerliliğini de ortaya koyacaktır. Kıvılcımlı bu yüzden bütün içtimai tetkiklerde gelişmiş vaka yığınlarını toplamak yerine vakalar arasındaki zorunlu ilişkilere odaklanmak gerektiğine işaret eder (IISH No:66, 1940).

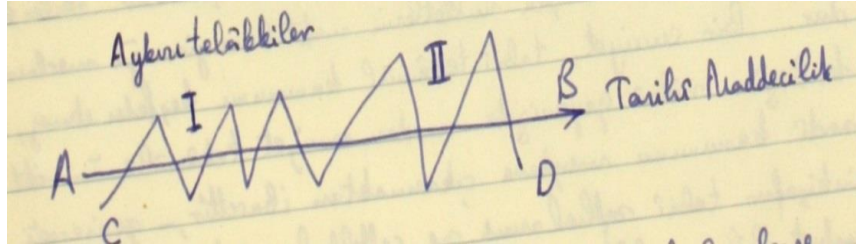
Kıvılcımlı, sosyoloji biliminin her şeyden önce toplumun hareket kanunlarını bulmakla yükümlü olduğunu ve bu kanunları ararken hiçbir durumda vakalardan ayrılması gerektiğini, hiç yoktan kanunlar uydurmak yerine kanunları keşfetme çabası içinde olması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır (IISH No:66, 1940). Kıvılcımlı'nın toplumsal hareketleri ele alış biçimini genel bir kanıyla bağdaştırmak mümkün görünmektedir. O da, Marx'ın toplumsal hareketi, sadece insan iradesinden, düşüncesinden ve bilincinden bağımsız olmakla kalmayan, aksine insan iradesini, düşüncesini ve bilincini yasaların yönettiği bir doğal tarihsel süreç olarak ele alma biçimidir (Marx 2011b: 26).

Kıvılcımlı içtimai kanunların fatalizmle karıştırılmamasına dikkat çekerek bu kanunlara aykırı hareket biçimlerinin de olduğu "*aykırı telakkiler*" den söz eder. Kıvılcımlı iktisattaki değer-fiyat yasasından yola çıkarak aykırı telakkileri fiyattaki dalgalanmalara benzetir. Toplum kanununun düz bir hatta seyrettiği düşünülürse - ki bu Kıvılcımlı'ya göre tarihsel maddeciliktir- aykırı içtimai telakkiler, fiyat kanunları gibi o hattın altında veya üstünde zikzaklar çizerek hareket ederler. Aykırı içtimai telakkilerin en çok görüldüğü toplumlar plansız toplumlardır ve değer fiyat

hareketlerindeki gibi fiyattaki dalgalanmaların değeri yok edemediği veya en azından değer etrafında hareket ettiği düşünüldüğünde, aykırı içtimai hareketler içtimai kanuna zıt zikzaklar yapmalarına rağmen cemiyet kanununu yok edemez ve nihayetinde cemiyet kanunu galip gelir.

Kıvılcımlı, içtimai kanunların bilinebilir olmasının aşağıda gösterdiği şekildeki gibi A ve B noktası arasındaki mesafenin olabildiğince kısa olmasını sağlayacağını düşünür. Toplumların aynı yolu A-B üzerinden yol almasıyla C-D üzerinden yol almasının aynı şeyler olmadığını ifade eden Kıvılcımlı, C-D arasında meydana gelen zikzaklı hareketlerin özellikle sınıflı toplumlara özgü bir ilerleme tarzı olduğunu öne sürer. Kıvılcımlı'nın işaret ettiği hat üstündeki zikzaklar her zaman aynı olmamakla birlikte bazen I. gibi kısa dalgalyken bazen de II. gibi uzun dalgalı olabilir. Kıvılcımlı, zikzakların boyunun uzun olmasını içtimai kanuna insan iradesinin yabancı oluşuyla, kısa olmasını ise insan iradesinin içtimai kanuna aşına oluşuyla açıklar. Kıvılcımlı açısından içtimai kanun hattına en yakın gerçekleşen hareketler toplumların ilerlemesini kolaylaştıracak hareketlerdir (IISH No:66, 1940).

Şekil 1. Toplumların Hareket Yasası

Marx'ın Kapital'in önsözünde yazdığı, Kıvılcımlı'nın kendisinin de belirttiği pasaj toplumların hareket biçimlerini formüle ettiği yukarıdaki şemanın çıkış noktasıdır. Marx'ın "Bir ulus öteki uluslardan birçok şeyler öğrenebilir ve öğrenmelidir de, Bir toplum kendi hareketinin doğal yasalarını ortaya çıkarmak için doğru yola girmiş olsa bile -bu yapının son amacı da, zaten modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmaktır- bu toplum normal gelişmesinin birbirini izleyen aşamalarının ortaya koyduğu engelleri, ne gözüpek sıçrayışlarla temizleyebilir, ne de meşru yasalarla ortadan kaldırabilir. Ancak doğum sancılarını kısaltabilir ve azaltabilir." (Marx 2011b: 18) tespitini Kıvılcımlı C-D arasındaki zikzaklı hareketler yerine A-B arasındaki düz doğruya yakın hareketler olarak gerçekleşmesinin, toplumların doğum sancılarını kısaltmak ve azaltmakla benzer ilişkisi olduğunu doğrulamaya çalışır.

Kıvılcımlı'ya göre toplumların hareket kabiliyetini geliştirecek olan şey, insanların sözü edilen içtimai kanunlara ne kadar şuurla yaklaştıklarıyla ilgilidir. Bu açıdan tarihi maddecilik, topluma ait kanunlar karşısında insanları bekleyişe

sevk etmek bir yana, içtimai kanunlara aykırı hareketleri bertaraf etmek ve zaman israfını ortadan kaldırmak için şuurlu bir fiiliyata teşvik eder. Bu yüzden Kıvılcımlı, fatalizm gibi insanları kazaya boyun eğmeye iten içtimai kanunlardan habersiz düşünceler yerine içtimai kanunların bilindiği tarihsel maddeciliği önemser (IISH No:66, 1940).

Kıvılcımlı'da, toplum ve doğa kanunlarını birbirinden ayıran şey hareketin niteliğidir. Doğa kanunlarında şuursuz kör kuvvetler kanunların belirleyicisiyken, toplum kanunlarında ise şuurlu hareketlerin tayin edici gücü vardır. Bu yüzden doğa kanunları topluma tatbik edilemezler. İlk bakışta Kıvılcımlı'nın toplumsal hareketleri şuur gibi idealist bir metaforla izah ettiği düşünülse de şuur tayin eden sebepleri maddi koşullarla açıklar. Bunlardan ilki maddi ya da objektif sebepler dediği iklim, ahlak, kanunlar, insanın fiziki-biyolojik dengesi gibi insan şuuru dışında olup bitenlerdir. İkincisi ise manevi ya da subjektif sebepler dediği insanın kendi benliğinde görülen ve toplum temelli ideal şeylerdir. Yani şuurlu hareket, diğer doğa ve hayvani hareketlerden farklı olarak ne doğada ne de hayvanda olmayan sadece sosyal bir varlık olduğu için insanda bulunan bir hedefe yönelik planlı hareketlerdir (IISH No:66, 1940).

Kıvılcımlı'nın şuur tayin eden sebepler olarak gösterdiği maddi ve manevi koşullar, Engels'te iradenin belirleyicisi tutku ve düşüncenin de kendileri tarafından belirlendiği dış nesnelere ve ülküsel nitelikteki güdüler (hırs, gerçek ve adalet düşkünlüğü, kişisel kin ve heves v.s.) olarak tarif edilir (Engels 2011: s. 50). Ancak bütün bireyler tarafından bilinçli olarak gerçekleştirilen erekler genel olarak yüzeyde hüküm süren rastlantılardan ibarettir. Bütün bu ereklerin gerçekleşme olasılığı çok seyrek görülür veya bu erekleri gerçekleştirecek araçlar şimdilik yetersizdir. Bu nedenle bu eylemlerin doğurduğu düşünülen sonuçlar çoğu zaman istenilen sonuçlar olmadığı için doğada hüküm süren kör kuvvetler gibidirler ve daima gizli iç yasaların emri altında gerçekleşirler (Engels 2011: s. 49-50).

Kıvılcımlı, planlı ya da şuurlu hareketlerin gerçekleşme olasılığının bu kadar nadir olma durumunu topluma özgü yasaların varlığıyla açıklar. Bu yasaların ispatı amacıyla Kıvılcımlı bazı örnekler verir. Bunlardan biri köylüyü bazı üretim davranışlarına yönelten koşulları ortaya çıkarmak için verdiği örnektir. Örnekte, pazarda bu yıl arpa fiyatlarının oldukça yüksek seviyelerde hareket ettiğini gören saf köylü gelecek yıl için arpa ekmeye karar verir. Pazarı gören bütün köylüler de benzer üretim davranışını sergilerler. Ertesi yıl pek çok tarlayı arpa başakları doldurduğu gibi tahıl ambarları da arpayla dolup taşar. Ancak bu defa herkes arpa ekince pazardaki arpa bolluğu fiyatları yok pahasına düşürür ve köylünün büyük umutlarla gerçekleştirdiği üretim hareketi beklentinin tam tersi şekilde sonuçlanır (IISH No:66, 1940). Kıvılcımlı bu dengesiz fiyat hareketlerini arz talep ilişkisinde arayarak gerçekleşen bu durumu fiyat kanunuyla izah etmeye çalışır. Kıvılcımlı'ya göre köylüler pazar ihtiyacından fazla arpa ürettiklerinde fiyatlar düşüyor, az ürettiklerinde yükseliyordu. İktisadi bir yasaya bağlı olarak gerçekleşen bu fiyat hare-

ketlerini arz ve talep ilişkileri belirlediği için bu diyalektik ilişkiden de fiyat kanunu ortaya çıkar ve arz talepten çoksa fiyatların düştüğü talep arzdan çoksa fiyatların yükseldiği² bir piyasa hareketi gerçekleşir (IISH No:66, 1940).

Planlanmış eylemlerin istenilen sonuca ulaşmamasına sebep olan etkenleri ortaya koymaya çalışan Kıvılcımlı, sonuçları belirleyen asıl etkinin insan iradesi olmadığı eylemlerin arkasında yatan gerçek nedenlerin yasalar olduğu sonucuna varır. Kıvılcımlı'nın bu tespitlerinden, insanların tarihsel eylemlerinin güdülerinde bulunan devindirici güçleri ortaya çıkarmak söz konusu olduğunda bireylerin güdülerinin, büyük yığınları, sınıfları harekete geçiren ve onları sürekli büyük bir tarihsel dönüşümle sonuçlanan bir eylemliliğe taşıyan güdüler kadar öneme sahip olmadığı (Engels 2011: s. 51-52) sonucu ortaya çıkar.

Kıvılcımlı, modern toplumların iktisadi dengesinin de fiyat hareketleri gibi dalgalı bir seyir izlediğini düşünür. İktisadi denge sağlandığında refah devri yaşanır, bozulduğunda ise buhran devri başlar. Modern toplumların doğasında olan bu gelgitli iktisadi dengeye yön veren koşullar ise tıpkı fiyat hareketlerinde olduğu gibi arz talep ilişkisinde aranır. Plansız üretim veya üretim anarşisi arz talep dengesini bozarak iktisadi buhranlara yol açar. Ortaya çıkan her iktisadi buhran sadece ekonomik dengeleri bozmakla kalmaz bir taraftan küçük ve orta ölçekli üreticileri (köylüler, esnaf, küçük ve orta burjuvalar) ameleleştirirken diğer taraftan da sürekli olarak bir işsizler ordusu yaratır. Modern sanayi bu üretim biçimiyle davrandığı sürece bu yedek sanayi ordusu aynı zamanda yoksulluğun artışını da beraberinde getirir (IISH No:66, 1940).

Modern toplum, iktisadi buhranları belirli periyotlarla yaşar ve bununla baş etmek için ya yeni pazarlar ve hammadde kaynakları bularak iktisadi dengeyi yeniden kurmaya çalışır ya da önüne geçilemez yıkılışlara katlanmak zorunda kalır. Daha geniş bir üretim faaliyetine girildiği durumlarda yeni pazar ve sömürge ihtiyacı duyan modern toplum, bu defa devletler arasındaki mevcut dengeyi bozarak yeni bir iktisadi dengeyi zorladığı için siyasi buhrana yol açar. Dolayısıyla her iktisadi buhranı takiben bir siyasi buhran yaşanır ve bu buhranlar uluslararası çatışmalara ve savaşlara neden olur (IISH No:66, 1940). Kapitalist toplumun yazgısı budur; her beş on yılda iktisadi bir bunalım yaşanır ve bu süreç atlatılıp dengeler sağlanıncaya kadar iktisadi bunalımı toplumsal ve siyasal bunalımlar kovalar (Kıvılcımlı 2011f: s. 195). Üretici güçlerdeki bu sıçramalar Kıvılcımlı'ya göre üretim ilişkileriyle birlikte bütün sosyal ilişkilerde bir nitelik değişikliğine yol açmayabilir. Ancak bu sıçramalar üst üste biriktikçe bir devrimin şartlarını hazırlayabilecek güce ulaşabilirler (Kıvılcımlı 2011c: s. 70).

² Kıvılcımlı'nın burada kullandığı cümle orijinal metinde "... malların arzı nerede talepten çoksa, orada fiyatlar yüksek, malların talebi arzdan çoksa fiyatlar alçak olur." şeklinde tam tersi bir ifade kullanılır. Ancak Kıvılcımlı'nın örnekle izah ettiği durumun sonuçlarıyla çelişen bu cümle büyük olasılıkla farkında olmadan yanlış yazılmıştır.

Kıvılcımlı, toplumlar arasındaki bu çatışmalardan en çok etkilenenin aslında üst tabakalar olduğunu savunur. Çünkü kargaşalıktan istifade ederek ayaklanma çıkaranlar genellikle alt tabakalardır. 1871 Almanya-Fransa Savaşında Paris Komünü'nün kurulması, 1904 Rusya-Japonya Savaşından sonra Rus İhtilali, Birinci Dünya Savaşından sonra Bolşevik İhtilali gibi olayların yaşanması bütün iktisadi, siyasi, toplumsal değişikliklerin birbirlerine zincirleme bağlı olduğunu gösterir ve toplumda birtakım kanunların varlığını ispat eder (IISH No:66, 1940).

Kıvılcımlı'nın toplumsal dünyada olup bitenlere yüklediği anlam basit ve anlaşılırdır. Bir tesadüf gibi görünen toplumsal olaylar aslında tamamen gizli yasaların hükmettiği bir dünyada gerçekleşen maddi koşulların yani üretim ilişkilerinin sonucudur ve her topluma özgü ekonomik ve toplumsal yasalar, tüm insanlık tarihinin yasalarıyla ilişki içinde hareket ederek o toplumun yazgısını belirler.

Kıvılcımlı'nın, bütün sosyoloji okullarına itirazda bulunduğu ana eksen tam da topluma özgü kanunlara karşı alınan tavırlarda kendisini gösterir. Kıvılcımlı'ya göre bütün metafizik sosyologlar, alimler, filozoflar insan iradesini hiçe sayarak cemiyet kanunlarını ya tabiat kanunlarına bağlarlar ya da ilahi bir kudret (içtimai şuur, maşeri vicdan, irade-i külliye) sayarlar. Bir taraftan insanlar iradeyle hareket eder ve diğer taraftan da cemiyet kanunları işler mantığı görünüşte bir tezatlık içerse de bu tezatlık ebedi ve mutlak değildir. Metafizik düşünürler bu tezatlığı izah etmek yerine tezatlığın bir tarafını atıp diğer tarafını mutlaklaştırırlar (IISH No:66, 1940).

Kıvılcımlı, cemiyet kanunlarını içtimai varlık ve içtimai şuurun birbirleriyle olan münasebetleriyle izah etmeye çalışır. İçtimai varlığın içtimai şuurunu tayin ettiği bu anlayışa göre içtimai şuurlu birer varlık olan insanların şuurlu varlıklarından ayrı gelişme göstermeleri anlamına gelen objektif bir mantık bulunmaktadır. Bu objektif mantıktan kasıt içtimai şuurumuzca tamamıyla kavranılamayacak ve objektif bir surette gerçekleşen bir takım olaylar ve gelişmeler zinciridir (IISH No:66, 1940).

Kıvılcımlı'da söz konusu edilen olgunun özü, belirli tarzlara göre üretim faaliyetlerinde bulunan belirli bireylerin, belirli toplumsal ve siyasal ilişkilerin içine girmeleridir. Bu belirli toplumsal ve siyasal ilişkiler Kıvılcımlı'da objektif mantık kavramı olarak karşılığını bulur. Kıvılcımlı'nın kastettiği içtimai varlık (toplumsal varlık) ise bireylerin kendilerinin veya başkalarının kafalarında canlandırdıkları bireyler değil, üretim faaliyetleri içinde bulunan dolayısıyla belirli maddi ve kendi iradelerinden bağımsız sınırlılıklar, verili temeller ve koşullar altında faaliyet gösteren gerçek bireylerdir. Bu gerçek birey Robinson masalındaki gibi tek başına kalmış uydurma bir insan değil, hem toplum yaratıcıdır hem de toplum yaratıcıdır (Kıvılcımlı 1965: s. 8). Kıvılcımlı'nın işaret ettiği toplumsal varlık olan ve toplumsal bilince sahip olan bu birey, Marx ve Engels'in tarif ettiği, hem doğa ile ilişkilerinde hem de birbirleriyle olan gerçek ilişkilerinde ortaya çıkan fikirleriyle varlığını

sürdüren ve kendi üretimlerinin, karşılıklı ilişkilerinin, siyasal ve toplumsal örgütlülüklerinin bilincinde olan bireydir (Marx, Engels 2010: s. 44).

Kıvılcımlı, toplumun gelişim yasalarını izah ederken kullandığı temel kavramlardan biri olan içtimai şuur (toplumsal bilinç) kavramının da dayanak noktası Marx'tır. Fikirlerin, anlayışların ve bilincin üretimini doğrudan doğruya insanların maddi faaliyetine ve karşılıklı maddi ilişkilerine yani gerçek yaşamın diline bağlayan ve bu karşılıklı zihinsel ilişkilerin, insanların maddi davranışlarının dolaysız ürünü olarak ortaya çıktığını savunan (Marx, Engels 2010: s. 44-45) Marx'tan yola çıkarak Kıvılcımlı, toplumsal bilincin toplumsal varlık tarafından tayin edildiğini yani onun bir yansıması olduğunu kabul eder. Ancak toplumsal bilincin toplumsal varlığın bir yansıması olduğu durumu bu iki durumun birbiriyle özdeş olduğu sonucunu doğurmaz. Yansıma ya da imge yansıtılan şeyin yaklaşık gerçek bir kopyası olabilir ve toplumsal bilincin toplumsal varlığı yansıtması bütün materyalizmin genel bir önermesidir (Lenin 1993: s. 361).

Kıvılcımlı'nın, toplumsal varlık ve toplumsal bilinçten ayrı olarak özellikle tarihe yön veren güç olarak belirtmek istediği şey, cemiyet kanunları yani tarihin gelişim yasalarıdır. Bireyin yaşıyor olması, ekonomik bir eylem halinde bulunması, üremesi, üretim faaliyetleri gerçekleştirmesi, ürettiği ürünleri değiş tokuşa sokması, bireyin toplumsal bilincinden bağımsız ve bu bilinç tarafından tümüyle kavranamayan nesnel olarak zorunlu bir olaylar dizilişinin, bir gelişme zincirinin ortaya çıkmasına yol açar (Lenin 1993: s. 361). Kıvılcımlı'nın vardığı sonuç da insan bilincinden bağımsız olarak cemiyet kanunlarının varlığı ve bu kanunların toplumların gelişim yasaları olduğudur.

Kıvılcımlı, bir taraftan insanların birtakım amaçlar için şuurlu şekilde toplumsal ilişkiler içine girdiklerini, diğer taraftan da toplumsal kanunların insanların şuurlarına rağmen işlemeye devam etmesi durumunun bir tezatlık olmadığını düşünür. Kıvılcımlı'ya göre bu durumun, insan şuurunun toplumsal kanunları asla kavrayamayacağı anlamına gelmediğini, toplum kanunları fikrinin ortaya çıkmasının bile bu kanunların insan şuru tarafından kavranılacak düzeyde olduğunu gösterir. Burada söz konusu edilen, içtimai varlığın cemiyet kanunlarını mümkün olduğu kadar daha doğru ve açık surette şuura çıkarma gayesidir (IISH No:66, 1940). İnsanlığın da en soylu görevi, kendi toplumsal bilincini, bütün kapitalist ülkelerin ileri sınıflarının bilincini ve toplumsal varlığın evriminin nesnel mantığını genel ve belli başlı çizgileriyle açık ve pürüzsüz biçimde kucaklamaktır (Lenin 1993: s. 363).

Kıvılcımlı, toplumu izah ederken, her şeyden önce tarihe yön verdiği düşünülen birey faktörünü bir yana bırakarak bireyin tarihsel arka planını ve verili toplumsal koşullarını referans alır. Kıvılcımlı'ya göre sırf insan dehasının tarihi yoktan var etmesine imkan yoktur. Belirli zaman ve belirli mekânda hareket etme kabiliyetine sahip olan insan, sadece geçmişten taşıdığı kültürel kodlarla ve sahip oldu-

ğu imkânlarla eylemde bulunur (IISH No:66, 1940). Bireyin en çok yüceltilen ruhu da en çok basitleştirilen bilinçaltı da bireyin beyin aynasına çarpan toplum ilişkilerinin yansımından başka bir şeyi ifade etmez (Kıvılcımlı, 1965: s. 64). Kendi tarihini kendisi yapan insanı harekete geçiren şey, onun keyfi istekleri değil; doğrudan veri olan ve geçmişten kalan koşullardır (Marx, 1976: s. 13).

Kıvılcımlı, insanı harekete geçiren tüm bu koşulları içtimai şartlar olarak adlandırır ve bu içtimai şartları kavramak için toplumun kendisinden yola çıkarak tarihi maddeciliğin bazı prensiplerini esas alır. Bunlardan ilki, tarihin derin hareket kanunlarını ararken önemli toplumsal dönüşümlere yol açmayan münferit hadiseler yerine; büyük tarihi değişimler doğuran sürekli hareketleri aramaktır. İkincisi, büyük tarihi hareketleri ararken şahıs faktörünü değil, kitle etkisini esas almaktır. Burada önemli olan kitlenin kendisinden başka onu harekete geçiren sebeplerdir. Çünkü bu sebepler aynı zamanda insanı harekete geçiren toplumun o andaki içtimai şartlarıdır. Üçüncü prensip ise insanın rolünü ne büyütme ne de küçültmektir. İnsan evreni tek dokunuşla bambaşka şekillere sokan sihirbaz ya da tanrı değildir, ama kontrol edemediği kör kuvvetlerle hareket eden bir kukla da değildir. İnsanı önemli yapan şey onun kitle içindeki varlığıdır ve kitlenin tarihteki etkin rolüdür (IISH No:66, 1940).

Kıvılcımlı'da büyük kitle hareketini önemli kılan şey ise onun sınıfsal karakteridir. Uygarlık tarihindeki büyük kitle hareketlerini anlamlandırmanın tek yolu da sınıf hareketlerini gözden geçirmektir. Çünkü sınıf mücadeleleri, Kıvılcımlı açısından, farklı uygarlık durumlarında yaşanan toplum farklılaşmalarına damgasını vuran en önemli etkidir (IISH No:66, 1940). Kıvılcımlı'nın toplumlar tarihini sınıf savaşımının tarihi olarak gördüğü bu yaklaşım, modern toplumlar da olduğu gibi kapitalizm öncesi toplum biçimlerinde de tarihin ilerleme yasasıdır. Buna göre, özgür yurttaşlar ve köleler, patrisyenler ve plebler, senyörler ve serfler, lonca ustaları ve çıraklar daha genel olarak ezenler ile ezilenler sürekli karşı karşıya gelerek ya toplumu tümünden bir devrimci dönüşüme uğratmışlar ya da çatışan sınıfların ortak yıkımıyla sonuçlanan ancak durmak bilmeyen gizli veya açık bir savaşım içinde olmuşlardır (Marx/Engels, 1997: s. 42).

Tarihe yön veren sınıflar arası çatışma, kapitalizm öncesi toplum biçimlerinde daha az belirgindir. Kıvılcımlı'ya göre büyük kitleler arasında yaşanan bu çatışmayı anlaşılabilir yapan etkiyi siyasi ve toplumsal ilişkilerde aramak gerekmektedir. Çünkü bu toplum biçimlerinde her ne kadar ayrı tabaka ve zümrelere veya sınıflara mensup insanlar olsa da bu insanlar arasında kabile, aşiret, babaşahlık gibi geleneksel şahsi bağlar bulunmaktaydı (IISH No:66, 1940). Bu durum modern çağa kadar yani Avrupa'da kapitalizmin gelişimine kadar bu şekilde devam eder ancak bu defa feodal toplumun yıkıntıları içinden doğan modern burjuva toplumu, eski sınıflar yerine yeni sınıflar, eski baskı koşulları yerine yeni baskı koşulları, eski savaşım biçimleri yerine yeni savaşım biçimleriyle belirlemeye başlar (Marx/Engels, 1997: s. 43).

Kıvılcımlı, modern çağın toplumsal hareketliliğine ilişkin vardığı son noktada, tarihi yapan itici gücü büyük kitlelerin hareketi ve onların sınıfsal karakteri olarak görür. Kıvılcımlı'ya göre insanlığın sınıfsız ilkel komünal toplumdan çıkarak sınıflı toplum şekline dönüşmeye başladığı zamandan beri tarihe yön veren güç bu sınıf hareketleridir (IISH No:66, 1940).

5. Metafizik Sosyolojiler ve Genel Olarak Sosyal Teori Eleştirileri

Kıvılcımlı'nın bir burjuva bilimi olarak sosyoloji eleştirisinin ana eksenini, özellikle Marxizmin yükselişine karşı kapitalizmin kendisini savunmak adına ortaya attığı teorilere odaklanır. Sosyolojinin özellikle toplum içinde belli başlı anlaşmazlıkların ve çatışmaların konusunu oluşturduğu sorunlara yönelmesi (Giddens, 1998: s. 12) sosyolojiyi tarafsızlığı tartışılan bir bilim haline getirmiştir. Burjuva öncesi toplum biçimlerinin kapitalist modernleşmeye dönüşümünü ve bu dönüşüm sırasında ortaya çıkan kural dışı görüngenü biçimlerini açıklama görevini üstlenerek burjuva toplumunun kuramı olarak doğan sosyoloji (Habermas, 2001: s. 29-30) bu yönüyle özellikle burjuvazinin çıkarlarını temsil ettiği gerekçesiyle Marxizm'in yoğun eleştirileriyle karşılaşmıştır.

Marxizm'e karşı ilginin giderek artması sınıf mücadelesi, sınıf bilinci ve sınıf dayanışması ilkeleriyle hareket eden örgütlü bir politik eğilim olarak sosyalizmin önem kazanması (Swingewood, 1998: s. 233) Kıvılcımlı açısından sosyalizm karşıtı bir sosyolojinin burjuva saflarında bir bilim olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kıvılcımlı, bu nedenle burjuva bilimi olarak kalan sosyolojiye rağmen gerçek sosyolojinin, bütün diğer sosyoloji okullarına karşı kesin sınırlı bir bilim cephesi ve ayrı bir dünya görüşü olarak, işçi sınıfının sosyolojisi yani tarihsel maddecilik veya diyalektik sosyoloji olduğunu savunmuştur (IISH No:65, 1940-1964). Kıvılcımlı'ya göre kapitalizmin bilim anlayışı, egemen kültürü devrimci bir teoriyle alt üst edilebildiği sürece burjuva biliminin genel karakterlerini, yani kitabılığı ve hayattan kopukluğunu, soyut formüllerini gerçek sosyal bilimin karakterinden ayırt edebiliriz (Kıvılcımlı, 2013: s. 41).

Kıvılcımlı'ya göre sosyolojinin bir bilim kimliği olabilir ancak tarafsızlığından söz edilemez. Büyük sosyologların göstermeye çalıştıkları gibi sosyoloji, gerçeği bulmaya çalışan saf bir bilim değildir. Sosyoloji, XIX. yüzyılda serbest rekabetçi kapitalizmin, XX. yüzyılda da tekelci finans kapitalizmin emrinde ve kapitalizmi haklı çıkarmak için uydurulan yığınla tarikatlar mahşeridir. Sosyoloji gerçekten toplumun bilimi olsaydı, toplumun maddi temel ilişkilerini, gidiş kanunlarını örtbas etmeye, maskeleye, bozmaya çalışmazdı. Bütün burjuva sosyologlarının yaptığı tek şey canlı olayları metafizik metotlarla izah ederek, tarihsel maddeciliği yok saymak, Marxizm'i karalamak ve diyalektiği düşman ilan etmektir. Bu nedenle Kıvılcımlı, burjuva sosyolojisinin insanı fiziksel varlığından ve onun maddi üretim dünyasından kopardığını öne sürerek, burjuva sosyoloji okulları diye tabir

ettiği tüm sosyoloji teorilerine “*Metafizik Sosyolojiler*” adını verir (IISH No:65, 1940-1964).

Kıvılcımlı’ya göre metafizik sosyolojiler, tarihin büyük akışını, toplumun genel yasalarını izah etmedikleri gibi kapitalist dönemin egemen kavrayışlarını ısrarla savunarak değişime karşı savunmaya geçerler. Metafizik sosyolojiler, gerçekliğin ancak bir parçasını belki yansıtabilirler ancak asıl amaçları genel ve mutlak gerçeği örtbas etmektir. Metafizik sosyolojiler, XIX. yüzyıl Avrupa’ında ortaya çıkan ve XX. yüzyılda giderek büyüyen iç ve dış sosyal çelişkilere karşı düşünülmüş burjuva tedbirleridir. Bu nedenle metafizik sosyolojiler modern toplumun iç çelişkilerine yani emek sermaye ilişkisinden kaynaklanan çatışmalara da çare bulmak için ortaya atılmışlardır (IISH No:65, 1940-1964).

Kıvılcımlı, tarihsel maddecilikten sonra ortaya çıkan sosyolojinin (metafizik sosyolojilerin) işçi sınıfına ve tarihsel maddeciliğe karşı kurulduğunu, tarihi bozmak ve toplumu her türlü değişiklikten alıkoymak amacı taşıdığını ayrıca burjuva bilginleri tarafından tarih ve sosyoloji birbirinden ayrılarak hem tarihin hem de sosyolojinin kısırlaştırılmak istendiğini ileri sürer. Gerçek sosyolojinin tarihsel maddecilik veya diyalektik sosyoloji olduğunu savunan Kıvılcımlı, Tarihsel maddeciliğin sosyolojiden önce yığınlara mal edilen objektif bir bilim olarak daha ileri ve olumlu bir bilim-insanlık amacı taşıdığını, tarihle sosyal düşünceyi ayırtmak yerine her iki bilim çabasını sentezleme yoluna giderek toplumlarda yapıcı değişikliklere yol açtığını savunur (IISH No:65, 1940-1964).

Kıvılcımlı, metafizik sosyolojilerin amaçlarına ulaşmak için birbirlerinden ayırt edilmesi güç olan sistemler ve metotlar şeklinde davranış gösterdiklerini, sistem olarak daha çok kapitalizmin serbest rekabetçi çağı olan XIX. yüzyılda dağılık ve yerel okullar durumunda ortaya çıktıklarını, metot olarak da kapitalizmin tekelci çağı olan XX. yüzyıl ile birlikte yeryüzü ölçüsünde yayılmaya başladıklarını belirtir. Toplumun temel kanunları arandığında toplum, onun maddecil temeli olan üretim ilişkilerine bakılmaksızın ya biyoloji, zooloji, antropoloji gibi toplum dışı yeni buluşlara ya da psikoloji, morfoloji gibi toplumun sadece görünüşüne ve ruh, ahlak, gelenek, görenek gibi üstyapısal özelliklerine bağlanıyordu. Kıvılcımlı, toplumu bu şekilde kendi maddi koşullarından bağımsız bir süreç olarak gören metafizik sosyoloji sistemlerini organizmacı okullar, antropoloji okulları, psikoloji okulları ve formalizm okulları olarak dört farklı sınıfta değerlendirir (IISH No:65, 1940-1964).

Toplumu canlı bir organizmaya benzeten ve toplumun işleyişini organizmanın bileşenleriyle açıklamaya çalışan organizmacı okullar, özellikle Darwin ve Spencer’in görüşleri Kıvılcımlı’da karşılık bulmaz. Kıvılcımlı, Darwin’in türlerin kökenine ilişkin tespitlerine özellikle organizmanın organ ve dokularına özgü hücre farklılıklarını sanayi toplumundaki işbölümüne benzetmesine karşı çıkar. Kıvılcımlı’ya göre organizmada dolaşım halinde bulunan kanın her hücreye gerekli besini taşıma kabiliyeti bulunmaktaydı. Ancak toplum sınıfları arasında tıpkı organ ve

dokular arasında bulunan bir eşitlik olmadığı gibi toplumun sınıf ve zümreleri arasındaki fark giderek büyüyordu (IISH No:65, 1940-1964). Kıvılcımlı'ya göre bütün toplumu doğa kanunlarıyla açıklamaya kalkışmak insanı Darwin'in hayvanlarından farksız kılmak, toplumu bir hayvan sürüsüne çevirmek anlamına geliyordu. Bu nedenle böyle bir iddia çirkin olduğu için değil, yanlış olduğu için kabul edilemezdi (Kıvılcımlı: 2001/f. s. 192).

Kıvılcımlı'ya göre sosyal evrimi genel evrimin bir parçası olarak gören Spencer'in organizmacı anlayışı da, toplum kanunlarını açıklamak için yanlış bir yöntemdi. Çünkü organik kanunlar *biyolojik*, inorganik kanunlar *fizik*, toplum kanunları ise *sosyal* karakterlidir. Hepsinin genel hareketi diyalektiğe uygun olsa da özel kanunları da bulunduğundan biyolojik ya da fizik kanunlarıyla toplum kanunlarını izah etmek mümkün değildir. Toplum yapı itibarıyla yapısız sayılabilecek kadar basit ve ayrı parçaların karşılıklı ve işlevsel bir bağımlılık kazandığı, karmaşık, farklılaşmış yapılara doğru evrim geçiren bir şey olarak tanımlayan Spencer'in toplum anlayışına (Swingewood, 1998: s. 76) karşı çıkan Kıvılcımlı, sosyalist toplumda da kapitalist toplumda da bireylerin organizma içindeki hücreler kadar ekonomik, politik ve sosyal bir bütünün içinde yaşadıklarını savunur (IISH No:65, 1940-1964).

Toplumsal organizma ile bireysel organizma karşılaştırmasında Spencer, bireysel organizmada bir tek bilinç merkezi olduğunu, toplumsal organizmadaysa bireyler kadar merkez bulunduğuna işaret eder (Swingewood, 1998: s. 79) Kıvılcımlı, Spencer'in bilincin beynin kendisinde bulunan bir karakter olduğu fikrine karşı çıkarak, bilincin toplum ilişkilerinin insan beynindeki bir sentezi, sosyal yapının beyindeki bir yansıması şeklinde gerçekleştiğini kabul eder (IISH No:65, 1940-1964).

Organizmacı okulların bir başka eğilimi ise toplumu hayvan topluluklarının yaşam şekilleriyle ilişkilendirip, toplumun ne olduğuyla ilgili hükümler veren zoo sosyoloji yaklaşımlarıdır. Bu tür yaklaşımlara göre toplum çok hücreli bir canlı gibidir. Toplumun temelinde taklit davranışı, içgüdü olduğu gibi toplum gürültülü bir kuru kalabalık şeklinde de izah edilir. Kıvılcımlı açısından toplumu hayvan davranışlarıyla izah etmeye çalışan her türlü yaklaşım neolojizmden başka bir şey değildir. Toplum doğal bir bütün gibi gösterme eğilimindeki bu tür yaklaşımların çıkardığı ortak sonuç dayanışmadır. Çünkü organizmada nasıl ki bütün organlar arasında tam bir uyum ve işbirliği varsa toplum içinde de farklı sınıf ve zümreler arasında da çatışmanın olmadığı bir işleyiş gerekmektedir. Kıvılcımlı'ya göre bu tür yaklaşımların asıl amacı toplumun gidiş kanunlarını karartmak ve temenni edilen toplum anlayışını bilim adı altında savunmaktır (IISH No:66, 1940).

Kıvılcımlı'nın metafizik sosyoloji sistemleri sınıflandırmasında antropoloji okullarının önemi, özellikle tarihsel maddeciliğin toplumlar tarihine ilişkin söylediklerinin haklılığında ortaya çıkıyordu. XIX. yüzyıldan itibaren etnoloji, arkeoloji,

etnografya, antropoloji bilimlerinin doğmasıyla bu bilimlerin araştırma ve inceleme sonuçları, hukuk, aile, ahlak, ekonomi gibi kurumların tarihte birtakım değişiklikler geçirdiğini ortaya koyuyordu. Bu durum gerek doğada gerek toplumda her şeyin diyalektik olarak değiştiğine de işaret ediyordu. Kıvılcımlı'ya göre bu etki bu türden antropoloji okullarının olumlu yanını teşkil ediyordu. Ancak genel olarak bu bilim dallarının kapitalizmin kriz dönemlerinde yaşadığı buhranları atlatmasına da hizmet ettiği gerçeği vardı. Çin'de, Kuzey Amerika'da, Güney Amerika'da geri toplumlar üzerine yapılan araştırmalardan elde edilen veriler, büyük sanayinin sömürgelelerini genişletmek, hammadde ve pazar sorunu çözmek adına oralarda yaşayan halkların sömürgeleştirilmesinde bir araç olarak kullanılıyordu (IISH No:66, 1940).

Toplumunu açıklarken kişi ruhu, kolektif ruh, ahlak gibi kavramları referans alarak sosyal ve ekonomik determinizmi yok sayan psikoloji okulları ise Kıvılcımlı'ya göre toplum olaylarını kişiye ya da bir gruba bağlamaktan öteye geçemez. Toplumunu birbiri üzerinde etkide bulunan beyinler arasındaki etkileşimin bir ürünü olarak gören Tarde'nin, toplumu analiz ederken kullandığı ve kişiler arası etkileşimin üç temel eğilim çerçevesinde gerçekleştiği taklit, zıtlık ve uyum (ya da yenilik) yasaları, tüm toplumsal yaşamın gizemini çözecek temel anahtar olarak kullanılmaktadır. Tarde'a göre zıtlık bu yasalar içinde ikincil öneme sahiptir; ancak doğaya ve topluma hakim olan ilkelerden asıl önemli olanı taklit ve yeniliktir. Bir toplumda birbirine benzer tutum ve davranışlar gösteren grupların ortaya çıkmasını sağlayan taklit, bir insandan diğerine akan arzu ve inançların diğeri tarafından benimsenmesi anlamına gelir. Uyum yada yenilik yasası ise bir toplumun karşı karşıya kaldığı bir sorun karşısında model oluşturma ya da icat etme eylemi olarak belirir. Burada icat etmek yoktan var etmekten çok, var olanlar arasında zamanın arzu ve inançlarına uygun bir denge sağlama eylemine karşılık gelmektedir (Aytaç, 2008: s. 67-72).

Tarde'nin toplumu bireyler arası bir etkileşim süreci olarak gören bu yaklaşımı, Kıvılcımlı'ya göre kapitalist toplumdaki birbirleriyle taban tabana zıt olan insanların gerçek yaşayışlarını ve çıkarlarını görünür kılmadığından ve toplumun her gün hızlı bir şekilde değiştiğini gözden kaçırdığından geçersizdir. Tarde'nin icat yapan mucitleri Kıvılcımlı'ya göre değişimi sağlayan özneler değil; aksine maddi koşulların yani toplumun belirli yapı ve düzeyine bağlı yığınla şartların ürünü olan öznelerdir (IISH No:65, 1940-1964).

Birey psikolojisiyle toplumların açıklanamayacağını anlaşılmaması, sosyal psikologların bu defa grup psikolojisi, kolektif psikoloji gibi toplumun temel maddi ekonomik ve insancıl ilişkilerini önemsemeyen yaklaşımlar ortaya atmasına yol açmıştır. Kıvılcımlı'ya göre bütün sosyal olayların insanın duygu ve düşüncelerinin ürünü olduğu ileri sürülerek ulus ruhu ya da ulus psikolojisiyle toplumları izah etmeye kalkışmak ve toplumu nerede ve nasıl olduğu bilinmeyen bir kolektif psikolojiyle açıklamak, insanı ve bilincini kendi sosyal gerçekliğinden uzaklaştırmaktır.

Benzer şekilde, toplum yaşantısını bir kolektif ruh öne sürerek ortak bilinç, türün bilinci, sosyal ruh, grup ruhu gibi ayrı ayrı adlar ve anlamlar ortaya atılarak verilen hükümler bütün tarihin ve toplumun anlaşılmasını sağlayacak kanunlar olamazlar; bunlar ancak küçük çaplı toplum olaylarını anlaşılır kılabirler (IISH No:65, 1940-1964).

Kıvılcımlı'nın metafizik sosyoloji sistemleri içinde sınıflandırdığı diğer bir okul olan formalizm okulları da Kıvılcımlı'ya göre organizmacı okullar ve antropoloji okulları gibi toplumu maddecil nedenlerle yorumlamayı tehlikeli buluyorlardı. Özellikle sosyal bilimlerden tarih, hukuk, ekonomi alanında spekülasyon yapan üç tür formalizm okulundan söz eden Kıvılcımlı, bu okullardan tarihçilerin toplum olaylarını toplumun maddesinde bulunan etkenlerle yorumlama çabalarını zorlama olarak değerlendiriyordu. Örneğin Fransız tarihçilerden Guizot'un derebeyliğini karakterize ederken kullandığı aylıklık, avantüriyelik, gelenekçilik kavramları ya da Renan'ın kabile üzerinde çadırın ve çöl yaşamının etkilerini anlatması Kıvılcımlı'ya göre parça parça hükümler olup, toplumu aydınlatma işlevi görmüyordu (IISH No:65, 1940-1964).

Formalist okulları kendi içinde genel formalistler ve Durkheimci formalistler olarak ayıran Kıvılcımlı, genel formalistleri biçimcilikle suçlar. Kıvılcımlı'nın genel formalist okullar içinde gördüğü Tönnies, toplumu psikolojik temellere oturtan bir çözümleme yaparak topluluk (cemaat) ve toplum ayrımı yoluna gider. Toplumsal gerçekliğin görünümünü temsil eden organik istenç (Wesenwille) ve reflektif istenç (Kürwille) biçimleri Tönnies'de, cemaat ve toplum çözümlemesinin de temel dayanağı haline gelir. Organik istenç, başlangıcını geçmişten alan, güdülenmiş bir istençtir ve zevk, alışkanlık, bellekle kendini gösterir. Reflektif istenç ise kişinin yapay bir dünya üretebilme kapasitesini belirtir ve hesaplayan, tartışan bir istenç durumunda olduğundan geleceğe yönelik bir istenç biçiminde belirir. Tönnies'in iki istenç arasındaki bu psikolojik ayrımı ya organik istenç üzerine temellenen cemaati ya da reflektif istence dayalı toplumu biçimlendirir (Freund, 2006: s. 231-232).

Kıvılcımlı Tönnies'in cemaat ve toplum ayrımına karşı çıkarak, modern toplumda devlet zoruyla kabul ettirilmiş ilişkiler biçimi olarak hukuk ve devlet zorlu olmaksızın kabul edilmiş gelenek gibi iki kurumun ya da iki ilişkiler toplamının birbirinden ayrı çalışan iki farklı mekanizma olmadığını düşünür. Toplum denilen birlikteliğin hukuk, cemaat denilen birlikteliğin ise gelenek olduğu düşüncesi hukuksuz toplum olamayacağı sonucunu doğurur. Oysa Kıvılcımlı'ya göre, gerçekte toplumun da cemaatin de kuralları bazen gelenek, görenek bazen de hukuk veya tüzük biçiminde bulunabilir (IISH No:65, 1940-1964).

Kıvılcımlı, metafizik sosyolojilerin metodolojik açıdan da kabul edilebilir yanlarının çok sınırlı olduğundan söz eder. Monografik ve istatistik metotların or-

tak eksikliklerini tespit ederken Kıvılcımlı üç ana başlık belirler. Birincisi *zaman ve mekân bağımsızlığı*, ikincisi *kurma eksiklikleri* diğeri de *yorumlama eksiklikleri*'dir.

Kıvılcımlı'nın monografik ve istatistik metotlarda gördüğü eksikliklerden zaman ve mekân bağımsızlığı, araştırma konusu yapılan bir bölgenin veya semtin ancak belirli bir andaki durumunun az çok pekiştirilmesidir. Belirlenen bölgenin veya semtin hem şimdiye kadar geçirdiği değişiklikler dikkate alınmaz hem de bileşenlerinin tamamı göz önünde bulundurulmaz. Örneğin bu durum iklimin toplumsal hayattaki rolünü kimilerinin temel etken olarak sayması, kimilerinin ise hiç hesaba katmaması şeklinde gerçekleşebilir (IISH No:65, 1940-1964).

Kıvılcımlı'nın monografik ve istatistik metotlarda tespit ettiği ikinci eksiklik olan kurma eksiklik ise araştırma alanını temsil eden örneklemin zamana ve mekana göre değişebildiği gibi araştırmayı yapana göre de değişebileceği durumudur. Kıvılcımlı'nın eleştirdiği türden bir monografi çalışması bir maden mühendisi olan Le Play (1806-1882), tarafından yapılmıştır. İşçi ailelerinin monografi incelemelerini ele alan Le Play, bu ailelerin gelir ve giderlerinin ortaya koyulduğu bütçe monografileriyle bu aileler hakkında tam bir kaniya varılabileceğini ileri sürmüştür (Köseihal, 1999: s. 303-304). Le Play işçi aileleri üzerine yaptığı araştırmada işçileri temsilen genli (müreffeh) işçiyi esas alır. Oysa Kıvılcımlı'ya göre işçinin vasıfsız, kalifiyesi, uzmanı olduğundan Le Play'in genli işçisi tek başına araştırma nesnesi olamayacağı gibi genli işçiden kimin anlaşılacağı da bir belirsizlik taşır. Çünkü geri kalmış bir ülkenin genli işçisi gelişmiş kimi toplumlardaki işsizlerin geçim seviyesine ancak ulaşabildiği gibi, aynı işçi bunalım dönemlerinde başka refah dönemlerinde başka geçim şartlarının içinde bulunabilir. Ayrıca Kıvılcımlı'ya göre, Le Play'in günlük ekme sorununu çözüp ahlaka uygun bir kümenin durumu olarak tanımladığı genli işçinin günlük ekmeğinin kara ekme mi, pasta börek mi ya da ahlakının yüksek sosyetenin mi yoksa köprü altının mı ahlakı olduğu belli değildir (IISH No:65, 1940-1964).

Kıvılcımlı'ya göre monografik ve istatistik metotların üçüncü eksikliği yorumlama eksiklikleridir. Böyle bir durumda toplumun küçük bir parçasıyla ilgili yapılan araştırma sonuçlarına göre elde edilen verilerle bütün bir toplum ilişkileri açıklanmaya çalışılır. Bu türden tespitler sosyal olayları durdurulmuş, bölünmüş, eksik parçalar olarak kavradıkları için toplumu bir süreç olarak görmezler. Kıvılcımlı açısından bu türden araştırma teknikleriyle sayısız materyal birikir ve bu materyalleri ancak diyalektik bir sosyoloji metodu gözden geçirebilir (IISH No:65, 1940-1964).

Tarihsel karşılaştırma ve etnografya metotları da Kıvılcımlı'ya göre tek başlarına yeterli değildir. Ancak hem monografik ve istatistik metotlar hem de tarihsel karşılaştırma ve etnografya metotları bir arada ve herhangi önyargılara kapılmadan kullanıldıkları zaman bir araca dönüşebilir. Bu metotlardan herhangi bi-

rine bağlı kalarak toplumu yorumlamak açıklayıcı olmadığı gibi aynı zamanda eksik bir girişimdir (IISH No:65, 1940-1964).

Toplumun hareket kanunlarının kavranmasına ilişkin ipuçlarını tarihsel maddecilikte ve onun diyalektik maddeci metodunda arayan Kıvılcımlı, metafizik sosyolojilerin, bir takım güdücü hipotezlerle toplumun genel gidiş yasalarına ilişkin biyolojik, fizik ya da morfolojik özler uydurdıkları kanısındadır.

Herhangi bir insan topluluğunun genel yapısını içinden çıktığı biyolojik öze izah etmeye çalışan ırkçılık teorileri, kapitalizmin çelişkilerinin ulusal sınırları aşmasıyla geri kalmış ülkelerin halklarını yönetmede meşruiyet kazandırma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan sömürgeci, emperyalist ve ırkçı girişimlerdir. Bu anlayışa göre ilerleme ve medeniyet insanın biyolojik özünde yani kanında olan bir durumdur.

Kıvılcımlı'ya göre bu türden yaklaşımlar, tarihte az çok ileri bir sosyal hareket yapmış veya yapmak istemiş her insan topluluğunun, yaptığı hareketin hem kendine özgü olduğunu göstermenin bir yoludur hem de bu davranışı kanındaki soylulukla ilişkilendirme çabasının ürünüdür. Eski Grek Medeniyeti'nde Greklerden daha ileri medeniyet kuran Perslerin yaratılışça barbar ve geri sayılmaları veya Müslüman topluluğunun içinde yaşayan bütün uluslara Arapların kavm-i necib yani yüksek soylu ulus olduklarını kabul ettirmeleri ya da İspanyolların Güney Amerika yerlilerini sömürgeleştirme faaliyetlerinin soylu bir üst insanın medenileştirici kutsal görevi olarak sayılması birer ırkçı eğilimdir. Benzer şekilde medeniyetin uzun boylu, kumral renkli, uzun kafalıların (dolikosefal) eseri olduğu ve dolikosefaller soysuzlaştığında medeniyetin de çökmesini ya da bütün sınıf zıtlıklarını, üretim anarşisini, kapitalizmin yarattığı her tür etkiyi ırk dogması çerçevesinde bilimleştirme girişimleri, Kıvılcımlı'ya göre üzerinde konuşulacak her sözün israf olduğu birer aşağılık teoriden ibarettir. Eğer kölelik ya da soyluluk doğuştan gelen bir takım özellikler ise kölelerin özgürlüklerini kazanması ya da ırkçı teorilere göre doğuştan aşağılık olduğu düşünülen burjuvazinin derebeylerini yıkıp üst sınıf konumuna geçmeleri nasıl açıklanabilirdi? Kıvılcımlı bu türden sorular ve cevaplarla ırkçı teorilerin karşısında duruyordu. Örneğin, işçilerin durumlarını bedenlerinin ve ruhlarının kusurlu oluşuyla açıklayan ırkçı teorilerin geçersizliğini, işçilerin sosyal durumundan kaynaklanan beden ve ruh kusurluluğu şeklinde görerek kavriyordu. Çünkü Kıvılcımlı'ya göre ırk zoolojik bir durumdur ve insan tarihini açıklaması mümkün değildir (IISH No:65, 1940-1964). Eskimiş bir medeniyetin yıkılmasını bir ırkın diğer ırklarla karışmasının sonucu olarak görmek ya da yeni bir medeniyetin kurulmasını temiz ırkın başarısı olarak görmek sadece totoloji olabilir. (Kıvılcımlı, 1965: s. 26-27).

Kıvılcımlı, toplumun doğuşunu ve evrimini açıklamanın biyolojik yollarından biri olarak görülen ailenin de bu işlevi yerine getiremeyeceği kanısındadır. Çünkü aile ancak sosyal örgütün gelişiminden sonra ortaya çıkabilir. Gerçekte is-

patlanması gereken ilk toplumlarda ailenin bulunup bulunmadığı değil, ailenin biçim ve öz bakımından geçirdiği değişimlerin içinde bulunduğu toplumdaki değişikliklerle birlikte ele alınması gerçeğidir (IISH No:65, 1940-1964). Toplumun diğer maddi koşullarını yok sayarak bütün toplumcul sistemin temelini sadece aileyle açıklamak mümkün görünmemektedir. Aile ve toplum ancak karşılıklı etkileri bakımından ele alınırsa toplumun genel yasaları hakkında bir şeyler söylenebilir.

Kıvılcımlı, metafizik sosyolojilerin topluma bir öz arama çabalarında biyolojik temellendirmenin yanı sıra özellikle coğrafi koşulları dayanak göstererek bir fizik öz arama çabalarını da eleştiriye tabi tutar. Kıvılcımlı'nın üretici güçler arasında saydığı ve toplumu doğrudan doğruya dışarıdan çevreleyen bir maddi ortam olarak düşündüğü coğrafya (Kıvılcımlı, 1965: s. 26-27) Kıvılcımlı'ya göre belirli biçim ve sınırlar içinde birtakım etkilerde bulunabilir. Ancak topluma fizik öz arayan metafizik sosyolojilerin yaptığı gibi coğrafyayı toplumun doğrudan doğruya yaratıcısı mistik ve esrarlı bir güç saymak diğer üretici güçlerin topluma etkilerini görmezden gelmektir. Kıvılcımlı'ya göre bu türden toplumcul coğrafya, coğrafyacıl siyaset ya da insancıl coğrafya gibi bütün jeopolitik teoriler emperyalizmin evrene saldırma ve yayılma eğilimlerinden ortaya çıkmıştır. İnsanlar bitkiler ve hayvanlar gibi sadece doğanın etkisi altında kalmadıkları gibi doğaya pasif olarak değil aktif olarak uyum sağlarlar. Bu uyum süreci insanın sadece fiziki varlığıyla doğaya katıldığı bir uyum süreci değildir; aynı zamanda insanın toplu olarak ve teknik denilen bir takım aletlerle doğayı işleyip onu toplumsallaştırdığı bir süreçtir. Bu yüzden doğa ancak toplumlaştığı sürece insana etki yapan bir faktöre dönüşebilir. Coğrafya, toplum farklılaşmalarına ancak dolaylı yollardan etkide bulunabilir ve onun bu dolaylı etkisi de ancak coğrafyayı toplumsallaştıran ekonomik faaliyetler sonucu ortaya çıkabilir (IISH No:65, 1940-1964).

6. Durkheim Eleştirisi

Kıvılcımlı'ya göre Emile Durkheim'in fikirleri de diğer formalist okullar gibi biçimcilikten ibaretti ve meşrutiyet Türkiye'sinde Durkheim'i popüler hale getiren de onun formalistliği ve mistikliği idi (IISH No:65, 1940-1964).

Durkheim'in sosyoloji anlayışındaki toplumsal olgu kavramı, bireyin varlığının dışında bulunan ve sahip olduğu zorlayıcı güç sayesinde kendisini bireye empoze etmeyi başarabilen davranış, düşünüş ve duyuş tarzlarına karşılık gelir. Bu toplumsal olguların dayanağı birey olmadığından toplumdan başka bir dayanağı da olamaz. Bu dayanaklar bir bütün olarak siyasi toplum olabileceği gibi, onun içermekte olduğu dini mezhep, edebi ekol, mesleki korporasyon gibi parçalı topluluklardan biri de olabilir (Durkheim, 1994: s. 38). Bu türden topluluk ya da kalabalıklarda ortak bir duygunun yayılması ve herkese egemen olması, Durkheim'de toplumsal olgunun bir baskı mekanizması şeklinde ortaya çıkma durumuna karşılık gelir (Aron, 2000: s. 290).

Durkheim'in bireysel bilinçlerin dışında bulunmakla kalmayıp, sahip oldukları emredici ve zorlayıcı güç sayesinde topluma çeki düzen verdiğini düşündüğü bu türden davranış ve düşünüş tipleri (Durkheim, 1994: s. 36-37) Kıvılcımlı'ya göre toplumun temeli olan ekonomik ilişkileri toplum dışına sürme çabasından başka bir şey değildir (IISH No:65, 1940-1964).

Aynı zamanda Durkheim, toplumu bir bireyler toplamından başka bir şey olarak kabul eder ve toplumun özgün bir doğasıyla kendine özgü bir varlık olması, üyelerinin her birinden ve bireysel kişiliklerden farklı özgün bir kişiliğe sahip olarak kavranması gerekliliği üzerinde durur. Eğer toplum bir bireyler toplamıysa nasıl oluyor da kendisini oluşturan bireylerden farklı bir doğası olabiliyor? Durkheim bu soruyu cevaplarırken bir kombinezonun kendisini oluşturan parçalara oranla yeni bir şey olduğunu söylüyor ve nasıl ki cansız mineral moleküllerinin bir araya gelmesiyle beslenme ve yeniden üretmeye uygun bir canlı hücre ortaya çıkıyorsa insanlar da bir arada yaşadıklarında insan bilinçleri etkileşime giriyor ve oluşan ilişkiler sonucunda tek başına bir insan bilincinin üretemeyeceği yeni fikir ve duygular ortaya çıkıyor. Durkheim'e göre bu durum yani insan gruplarının kendilerini oluşturan bireylerin her birinden değişik bir şekilde düşünme, hissetme ve yaşama geçişi kolektif kişiliğin bireysel kişiliklerin üstünde yer aldığına kanıttır (Durkheim, 2010: s. 86-89).

Kıvılcımlı'ya göre bireysel bilinç Durkheim'in düşündüğü gibi basit bir sınırlar sisteminin tepkileri değil bireysel bilinç sosyal bir hadisedir. Kişi bilinci toplum ilişkilerinin insan beyninde yansıması ve minyatürleşmesidir. Durkheim ise bu durumu tersine çevirip kolektif bilinci kişi bilincinin kaynağı sayarak kişi bilinçleri üzerine nedeni bilinmez bir kolektif vicdan varlığını tanımlıyordu. Durkheim'in kolektif bilinç, din adamlarının kaza-kader, sıradan insanların talih-tesadüf dediği bu türden esrarlı olaylar Kıvılcımlı'ya göre, sadece üretim ilişkilerinin kaçınılmaz sonuçlarıdır. Aynı zamanda Durkheim'in ekonomik şey ve ürünlerin statik olduklarından sosyal değişiklikleri belirleyecek motor gücüne sahip olmadıkları fikri Kıvılcımlı açısından kabul edilemezdi. Kıvılcımlı'ya göre, Durkheim'in hareketsiz saydığı üretici güçlerin Avrupa'yı uzak dış ülkelere hammadde ve pazar aramaya götürmesi, sömürgeler bulup büyük endüstriyi kurdurması, serbest rekabeti kaldırıp tekellerle dünya dengesini ekonomik ve politik bunalımlara sokması gibi ekonomik olaylar aksine son derece belirleyici ve tarihin asıl motor gücünü oluşturmaktaydı (IISH No:65, 1940-1964).

Diyalektik materyalizmin temel yasalarından biri olan niceliğin niteliğe dönüşme yasasında, sürekli nicel değişiklikler ani bir sıçramayla nitel değişikliklere yol açarlar ve bu nitel değişiklikler de ilerdeki sürekli nicel değişikliklerin karakterini belirler (Boguslavsky, Karpuşin, Rakitov, Çertikin, Ezrin, 1977: s. 122). Böyle bir durumda varlık zincirleme bir gidiş halindedir. Süreç içinde nicelik değişiklikleri bir dereceye kadar olgunlaştıktan sonra eski niteliğin yerini başka bir nite-

lik alır. Örneğin normal şartlarda su sıfır dereceye kadar akışkan bir özellik gösterir. Ancak sıfır derecenin altına indiğinde katılaşıp buz haline alır ya da yüz dereceye ulaştığında kaynamaya başlayarak buharlaşır ve suyun ilk halinden başka bir nitelik ortaya çıkar (IISH No:65, 1940-1964).

Kıvılcımlı'ya göre Durkheim, diyalektik maddeciliğin temel yasalarından biri olan niceliğin niteliğe dönüşme yasasını kaynağını göstermeksizin topluma uygulayarak sosyal grupların nitelik değişikliklerini sayı değişiklikleriyle açıklamaya çalışır. Ancak buradaki eksiklik her olayın kendi yapısı içinde işleyen diyalektik yasasını kavrayamamaktır. Bu kavrayış ancak biçimle birlikte özü de yani muhtevayı da hesaba katarak gerçekleşebilir. Örneğin üç hidrojen atomunun bir araya gelmesiyle helyum gazının ortaya çıkması ya da iki hidrojenle bir oksijenin birleşerek suyu meydana getirmesi bu oluşumun sadece biçimsel özelliğidir. Hidrojenlerden helyumun ortaya çıkması ancak atomlar arasında bir sentezi sağlayacak şartlara bağlı olduğu gibi hidrojen ve oksijenin bileşiminden suyun ortaya çıkması da ancak oksijenin hidrojeni yakabilmesine bağlıdır. Kıvılcımlı'ya göre buradaki asıl mesele toplum biçimlerindeki nitel değişimlere sebep olan etkiyi aramak ve bulmaktır. Yoksa iki hidrojen ve oksijenin bileşimi sudur demek suyun oluşum şartlarını göstermediği gibi medeni toplum barbar toplumdaki kalabalıktır demek de toplumun medeniyete nasıl ya da niçin geçtiğini göstermez (IISH No:65, 1940-1964).

Kıvılcımlı, Durkheim'in toplumsal olayların altında yatan ekonomi özünü toplumun dışında bırakarak yerine toplumsal morfolojiyi koymasını aşırı biçimcilik olarak yorumlar. Durkheim'in burada yaptığı şey insan beyniyle psikolojisi arasında nasıl bir ilişki varsa sosyal morfolojiyi sosyal olaylar arasında da benzer bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktır. Durkheim'e göre sosyal yaşantı, büyüklüğü ve biçimi bakımından belirli bir öz üzerine yaslanır. Bu kolektif hayatın dayanağına ilişkin olan şey, toplumu meydana getiren temel parçaların sayısı ve mahiyeti, bunların düzenleniş tarzı, kaynaşma düzeyleri, nüfusun dağılımı, ulaşım yollarının sayısı ve yapısı, konutların biçimi gibi fenomenler olabilir (Durkheim, 1994: s. 47). Kolektif hayatın dayanağına ilişkin bu özün biçimlenişi de bütün sosyal olayları doğrudan doğruya veya dolayısıyla ilgilendirir. Bu düzlemde Durkheim, her biri birbirine eklenmiş bir dizi parçadan oluşan toplumun her bir bileşiminin mahiyeti, sayısı, bileşenlerinin ilişkilenme biçimleri temel özellik olarak alınması gerektiğinden ve dolayısıyla morfolojik bir doğaya sahip olduklarından toplum tiplerini belirleme ve sınıflandırma görevi taşıyan sosyolojinin bu dalına toplumsal morfoloji denilmesini öneriyor (Durkheim, 1994: s. 130-131).

Kıvılcımlı, Durkheim'in belirttiği şehirlerin ve evlerin inşa tarzı, sosyal şeylerin toplu biçimlenişi gibi sosyal özü oluşturan bileşenlerin aslında ekonomi olaylarının birer parçası ve üretim ilişkilerinde yer tutan tekniğe ve tekniğin dağılımına bağlı olaylar olduğunu savunur. Benzer şekilde toprak üstünde yerleşim şekli, nüfusun köylere ve şehirlere dağılım tarzı gibi bileşenler de üretici güçlerden biri olan insanın üretim alanı üzerine dağılması ve yerleşmesi olduğu gibi ulaşım yolla-

rı da dağıtım ve değişim hareketlerinin gerçekleştiği ana damarları oluşturur. Bu nedenle Kıvılcımlı, Durkheim'in yaptığı şeyi ekonomik ilişki ağını parçalayıp morfoloji adıyla onu yeniden yorumlayarak maskeleyen olarak görür (IISH No:65, 1940-1964). Çünkü Durkheim, toplumsal morfolojiye ait olguların veya fizyolojik fenomenlerin kolektif hayatta dolayısıyla da sosyolojik açıklamalarda üstün rol oynadıklarına inanır. Nasıl ki anatomik elemanların bütünü mekan içindeki dizilişleriyle organizmanın iç ortamını oluşturuyorlarsa, bir toplumun kompozisyonunda yer alan elemanlar da bir araya geldiklerinde bir bütün meydana getirirler. Dolayısıyla Durkheim'e göre belirli bir öneme sahip her toplumsal sürecin kökeni iç toplumsal ortamın yapılanışında aranmalıdır. Durkheim, bu ortamı kompoze eden elemanların tek başına bu yapıyı meydana getirmediğini aynı zamanda bu maddi olguları harekete geçiren aktif etken olarak insani ortamın da varlığından söz eder. Böyle bir ortamda toplumun hacmi ile kitlenin yoğunluk derecesi ya da dinamik yoğunluğu toplumun değişik özelliklerini saptamak adına önemli bir rol oynar.

Durkheim'in dinamik yoğunluk dediği şey, yüz ölçüme düşen birey sayısının yanı sıra iletişim ve ulaşım yollarının gelişimiyle de ilgilidir. Dinamik yoğunluk maddi yoğunluktan farklı olarak bir manevi sıkışıklık sadece ticari ilişkiler içinde bulunmayan manevi ilişkiler içinde de bulunan bir topluluğun sayısına karşılık gelir (Durkheim, 1994: s. 169-170). Kıvılcımlı, Durkheim'in "Dinamik yoğunluktaki her artış kolektif varoluşun temel bileşenlerini derinden etkileyerek değişikliğe uğratar." (Durkheim, 1994: s. 172) savını bir nevi ekonomik olayların canlılığını üst yapıya aktardığı gerekçesiyle reddeder. Kıvılcımlı'ya göre Durkheim maddiyi ruhla ya da dinamik yoğunlukla yaratmaya kalkışarak soyut bir biçim olan dinamik yoğunluğu Tanrılaştırdı. Kıvılcımlı Durkheim'in aksine nüfus yoğunluğu bakımından benzer toplumlarda farklı ekonomik süreçlerin yaşanmasının yoğunlukla açıklanamayacağını savunur. Örneğin, İngiltere'nin XIX. yüzyılda nüfusu birkaç kuşakta dört katına yükselirken aynı yüzyılda Fransa nüfusunun ancak yarısı kadar yükselmesi yoğunlukla değil büyük endüstrinin gelişmesiyle açıklanabilir (IISH No:65, 1940-1964).

Kıvılcımlı, Durkheim'in toplumu izah etmek için kullandığı bütün kavram-sallaştırmaları, onun tarihsel maddecilikle savaşının bir sonucu olarak görür. Durkheim'in mistik bir kolektif bilinç putu yaratarak demagojisine bilim süsü vermek adına tarihsel maddecilikten intihaller yaptığını düşünür. Bütün amacı toplumsal çelişkileri bilince çıkararak tarihsel maddecilikle başa çıkmaktır. Kıvılcımlı'ya göre Fransa gibi küçük burjuva yapısı yaygın ve orta sınıfı güçlü emperyalist bir ülkede Durkheim'in fikirlerinin ortaya çıkması tesadüf sayılamazdı. Bu nedenle de Durkheim, bezirgan işbölümünü, ilişkilerini ve onun sonucu olan kapitalist ilişkilerin sözcülüğünü yapmaktan ileri gidememiştir (IISH No:65, 1940-1964).

7. Sonuç

Kıvılcımlı'nın genel olarak sosyoloji eleştirilerinin ana eksenini Batı sosyolojisinin metafizik ve idealist yönüne karşı geliştirdiği ileri düzeydeki sorgulamalar oluşturmaktadır. Her ne kadar Kıvılcımlı bir sosyoloji eğitiminden geçmemiş olsa da Batı kökenli teorilere karşı tavrıyla bir sosyolog olma becerisini gösterebilmiştir. Kıvılcımlı'nın yaptığı şey sosyolojiyi sadece bir burjuva bilimi olarak görme ve onu yok sayma eğilimi değildir. Kıvılcımlı'nın temsil ettiği sosyoloji Avrupa merkezci toplum tasavvurlarına karşı toplumsal gerçeklikle birlikte tarihsel arka planı da tahlil ve tarif eden materyalist bir yaklaşımdır. Kıvılcımlı'nın önem verdiği ve toplumsal sorunlara özellikle de sınıf çelişkilerine çare olarak gördüğü sosyoloji okulu, işçi sınıfının sosyolojisidir. Diğer bütün sosyoloji okullarından tarihsel maddeciliği referans alarak kesin sınırlarla ayrılan bir bilim cephesi olarak düşündüğü diyalektik sosyoloji Kıvılcımlı'nın sosyoloji anlayışının özünü oluşturur. Kıvılcımlı bir bilim olarak sosyolojiye karşı çıkmaz, aksine Kıvılcımlı sosyolojinin toplumsal sorunların çözümünde yol gösterici bir bilim olduğunun farkındadır ve bu durumu oldukça önemser. Kıvılcımlı'nın sosyolojiye itirazı egemen sınıfların kontrolünde burjuva çıkarlarına hizmet eden bir bilim olarak işlev görmesi noktasında ortaya çıkar ve Kıvılcımlı sosyoloji biliminin kendisine değil; kullanım amacına, yapılış biçimine karşıdır. Uygarlık tarihinden Türkiye'nin toplumsal yapısına kadar bütün analizlerini Batı kökenli teorileri olduğu gibi kullanarak açıklama yolunu seçmeyerek kendi çabasıyla özgün bir tarih teorisi ve sosyoloji anlayışı ortaya koymaya çalışır. Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü arşivlerinde sosyolojiden tarihe, felsefeden antropolojiye kadar incelenmesi gereken binlerce sayfalık külliyat Kıvılcımlı'nın daha iyi anlaşılmasına ve fikirlerinin özgünlüğüne katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aron, Raymond. (2000). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri* (4. bs.). Korkmaz Alemdar (Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aytaç, Ahmet Murat. (2008). “Gabriel Tarde’ın Ekonomik Psikolojisi: Yenilik ve Boş Zaman Kavramları Çerçevesinde Değer Sorunu”. *Tesmeralsekdiz*, (3), s. 67-89.
- Boguslavsky, B.M., Karpuşin, V.A., Rakitov, A.I., Çertikin, V.Y., Ezrin, G.I. (1977). *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Alfabesi*, Şiar Yalçın (Çev.). Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Durkheim, Emile. (2010). *Ahlak Eğitimi*. Oğuz Adanır (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- (1994). *Sosyolojik Metodun Kuralları* (2. bs.). Enver Aytekin (Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

- Engels, Friedrich. (2011). *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* (5. bs.). Sevim Belli (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Freund, Julien. (2006). "Max Weber Zamanında Alman Sosyolojisi", Tom Bottomore, Robert Nisbet (Haz.). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi Cilt I*. (s. 225-275), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Giddens, Anthony. (1998). *Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım* (5. bs.), M. Ruhi Esengün, İsmail Öğretir (Çev.). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Habermas, Jürgen. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı, Cilt I: Eylem Rasyonelliği ve Toplumsal Rasyonelleşme, Cilt II: İşlevselci Aklın Eleştirisi Üzerine*, Mustafa Tüzel (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram. (2010). *Türk Sosyoloji Tarihi I Ön Koşullar*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kayalı, Kurtuluş. (2013). "Karşılıklı İlişkileri Bağlamında Hikmet Kıvılcımlı Ya da Türkiye'nin Tipik Sosyal Bilimcilerinin Hikmet Kıvılcımlı'nın Metinlerini Algılama Zaafları Üzerine Bazı Düşünceler", Demir Küçükaydın (Haz.). *Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu Bildiriler* (s. 145-155). İstanbul: Köksüz Yayıncılık.
- Kıvılcımlı, Hikmet. (1965). *Tarih Devrim Sosyalizm*. İstanbul: Tarihsel Maddecilik Yayınları.
- (2008). *Edebiyatı Cedide'nin Otopsi*. İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları.
- (2011). *Diyalektik Materyalizm Nedir? Ne Değildir?*. İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları.
- (2013). *Genel Düşünceler* (2. bs.), İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları.
- Lenin, V. I. (1993). *Materyalizm ve Ampiryokritisizm* (3. bs.). Sevim Belli (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl. (1976). *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, Sevim Belli (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- (2011). *Kapital Cilt I*, (10. bs.), Alaattin Bilgi (Çev.). İstanbul: Sol Yayınları.
- Marx, Karl, Engels, Friedrich. (1997). *Komünist Manifesto* (8. bs.). Gaybi-köylü (Çev.). Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

----- (2010). *Alman İdeolojisi (Feuerbach)* (7. bs.). Sevim Belli (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.

----- (2011). *Ekonomi Politüğın Eleştirisine Katkı*, (7. bs.). Sevim Belli (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.

Özcan, Ufuk. (2013). “Tarihsel Dayanakları Olan, Özgün Bir Sosyalizm Perspektifinin İnşası Sorunu ve Kıvılcımlı’nın Temsil Ettiğı Eşiğın Türk Sosyolojisi Açısından Değerlendirilmesi Gerekliliğı”, Demir Küçükaydın (Haz.). *Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu Bildiriler* (s. 239-251). Köksüz Yayıncılık: İstanbul.

Swingewood, Alan. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Osman Akınhay (Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Arşiv Belgeleri

International Institute of Social History:

Hikmet Kıvılcımlı Papers, Folder No: 65

Hikmet Kıvılcımlı Papers, Folder No: 66

Hikmet Kıvılcımlı Papers, Folder No: 166